

FRED KARLSSON - TIMO RIIHO

Tieteellistä seikkailua vai huuhaata?

Kalevi Wiikin kirja *Eurooppalaisten juuret* on faktan ja fiktion välimaastossa. Teos on tarjolla tietokirjana eikä romaanina, ja siksi on oikein, että sitä kohdellaan kriittisesti tieteen tavanomaisin tavoin. Mutta mielikuvituksella ja rohkeilla yleistyksillä on niilläkin tärkeä tehtävänsä tutkimuksessa.

Vuodenvaihteessa Kalevi Wiikin *Eurooppalaisten juuret* -kirja (Atena 2002) aiheutti melkoisen polemiikin. Wiikin hypoteesit Euroopan esihistoriallisista kielioloista ovat kuohuttaneet mieltä enemmän kuin mikään muu kielitieteellinen keskustelu vuosikymmeniin. Ei mitään uutta auringon alla. Kiihkeitä tieteellisiä väittelyjä on käyty aina. Sekin on tuttua, että läineet lyövät joskus yli laidan. Täytyy kuitenkin ihmetellä sitä inkvisitorista asennetta, jonka 19 kielentutkijaa tuli asiassa omaksuneeksi tuomittessaan Wiikin kirjan selväsanaisesti peräti huuhaaksi (*Helsingin Sanomat* 23.12.2002).

Närkästyksen voi ymmärtää siltä osin, että Wiik on kirjaansa sisällyttänyt sellaisiakin väitteitä, jotka tutkijayhteisön enemmistö katsoo jo osoittaneensa virheelliseksi, erityisesti väitteen, että indoeurooppalai-

nen kantakieli olisi hajonnut paljon aikaisemmin kuin 3500 eKr., ja väitteen, että vanhin germaaninen kantakieli olisi syntynyt kielikontaktitilanteessa muinaisten suomalais-ugrialaisten murtaen puhumasta kantaindoeuroopasta.

Tieteen pelisääntöihin kuuluu perustellun kritiikin huomioon ottaminen (tai kumoaminen vasta-argumenteilla), ja tässä Wiikillä on parantamisen varaa. Wiik on myös tarpeettomasti sohaissut muurahaispesää tähdentämällä omien ajatustensa uutuutta verrattuna "traditionalistien" väitettyihin asenteisiin. Mutta siltikin Wiikin ajatusrakennelman leimaaminen huuhaaksi on kohtuutonta.

Wiikin rakennelma on toki spekulatiivinen, mitä hän itsekkin monesti tähdentää. Vastapainoksi on kuitenkin todettava, ettei tämän päivän fennougristikallakaan aputieteineen ole tarjota tilalle edustajiensa keskenään hyväksymää, empiirisesti perusteltua tulintaa esimerkiksi seuraavista perustavista kysymyksistä:

Onko eronteko uralilaiset kielet / suomalais-ugrilaiset kielet tarpeeton siitä riippuen, mikä samojedi-kielten asema on? Kuinka monihaarainen suomalais-ugrialaisten kielten sukupuu on? Onko se rakenteeltaan enemmän pensas kuin puu? Onko välikantakieliä, kuten suomalais-volgalainen kantakieli, oikeastaan ollut olemassa? Miksi klassinen vertaileva metodikka näyttää johtavan siihen luonnottomaan lopputulokseen, että vanhimmassa kantakielessä ei ole

ollut murteita? Onko alkukoti ollut kaukana idässä, Volgan paljon puhutun mutkan vaiheilla, vielä lännempänä vai peräti laajalla Itämerestä Uralille ulottuvalla alueella?

Onko koko alkukotikeskustelu oikeastaan periaatteellisesti ratkeamaton? Kun kerran vanhimman kantakielen puhujien tiedetään olleen keräilijöitä ja metsästäjiä, onko loogista ajatella "alkukodin" kuitenkin olleen tiettyssä paikassa? Mikä on muinaisten kielikontaktien ja kielenvaihdosten osuus tapahtumissa?

Näihin kysymyksiin löytyy monenlaisia ja usein keskenään ristiriitaisia vastauksia, myös niiden kielentutkijoiden joukosta, jotka allekirjoittivat moitekirjoituksen 23. joulukuuta 2002.

UUSIEN NÄKÖKULMIEN ETSINTÄÄ MUUALLAKIN

Tämäkaltaisia perimmäisiä kysymyksiä arvioidaan uusista näkökulmista muuallakin. Professori Östen Dahl Tukholman yliopistosta on argumentoinut, ettei nykyisten pohjoismaisten kielten taustalla olekaan oletettua muinaispohjoismaista kantakieltä (*"urnordiska"*), siis itsenäisenä selkeänä kielimuotona, jota olisi puhuttu 2000 vuotta sitten. Dahlin teorian mukaan pohjoismaiset kielet ovat taustaltaan heterogeenisempiä ja niiden nykyinen samankaltaisuus johtuisi paljolti siitä, että tanskan muinaismurteisto olisi ensimmäisellä vuosituhannella vaikuttanut tasoltaan Ruotsinmaan murteisiin, koska Tanskanmaan asukkaat olivat poliittisesti vahvempia.

Euroopan muinaisia kielioloja koskevia kiistoja on viime vuosikymmeninä ollut Etelä-Euroopassa useita. Muinaisten kielikontaktien jättämien jälkien olemassaolon todistaminen on sinänsä mahdotonta kirjallisen lähdeaineiston puuttuessa. On pakko nojautua muun muassa paikannimistöön ja kielellisten järjestelmien rekonstruointiin.

Baskin kielen suhde Pyreneiden niemimaan muihin muinaisiin ei-indoeurooppalaisiin kieliin (niin sanottuihin iberisiin kieliin) on aina ollut kiistanalainen. Joidenkin mielestä protobaski oli iberinen murte, toisten mielestä vain yksi monista Pyreneiden niemimaan ehkä toisilleen hyvinkin kaukaista sukua olevista ei-indoeurooppalaisista kielistä. Ainakaan toistaiseksi noin 2500 vuotta vanhojen iberisten piirtokirjoitusten sisältöä ei onnistuta tulkitsemaan baskin kielen avulla, vaikka kirjoitukset sinänsä pys-

tytään lukemaan ja vaikka tiettyjä yhtäläisyyksiä näyttää olevan olemassa.

Wiik esittelee kirjassaan baskin kielen historiaa ja nykyisyyttä asiantuntevasti. Viittaus muihin "baskoidisiin", niemimaan esihistoriallisiin kieliin olisi saatanut ehkä olla paikallaan. Entä olisiko mahdotonta kuvitella, että baskoidinen jääkauden aikainen eteläinen pakopaikka (refugi) olisi syntynyt suoraan yli Gibraltarin salmen tapahtuneiden väestönsiirtymien kautta? Baskilla on selvästi muutamia yhteisiä piirteitä berberikielten kanssa.

Pohjois-Afrikan lisäksi baskien sukujuuria on etsitty muun muassa Kaukasiasta. Suomalais-ugrilaisien kielten ja baskin suhdetta on tutkittu 1800-luvun loppupuolelta alkaen. Tutkimus on yleensä tullut siihen tulokseen, että yhtäläisyydet ovat pelkästään kielitypologisia. Myös satunnaisia sanavertailuja on esitetty. Uusimpien baskin kielen alkuperää koskevien tutkimusten mukaan (Bordeaux'ssa 1992 hyväksytty väitöskirja) baski ei näyttäisi kuitenkaan olevan vailla kielisukulaisia. Rakenteelliset ja sanastolliset piirteet viittaavat siihen, että baskilla on läheisempikin yhteys uralilais- ja altaailaiskieliin.

Baskin kielen sukujuurien etsintää on monesti pidetty huuhaatutkimuksena. Asennetta tämän tutkimuksen arviointiin kuvastaa kuitenkin mainitun väitöskirjan vuonna 1995 saama yksityiskohtainen tieteellinen arvostelu, jossa todetaan tutkimusalan spekulatiivisuus, mutta huomautetaan samalla, että "se on lähtökohta uudelle ja kauniille tieteelliselle seikkailulle".

Toinen tunnekuohuja aiheuttanut polemiikki on ollut baskin mahdollinen historiallinen vaikutus espanjan kielen syntyyn puhutusta latinasta. Vain espanjassa ja Pyreneiden vuoriston pohjoispuolella puhutussa romaanisessa kielessä gasconissa (oksitaanin kielen variantissa) tunnetaan tiettyjä rakennepiirteitä, joita muissa uuslatinalaisissa kielissä ei ole.

Kissanhännän veto vaikutuksen laajuudesta on jatkanut yli sata vuotta. 1800-luvun loppupuolelta aina 1970-luvulle oltiin yleisesti sitä mieltä, että baskin vaikutus on kiistaton. 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa vallan sai toinen koulukunta. "Tieteellinen yhteisö" oli sitä mieltä, että mitään varmaa vuorovaikutusta ei voida näyttää toteen. Aivan viime vuosina mielipiteet ovat taas kääntyneet baskin vaikutuksen kannalle, osittain tarkentuneen paikannimistön tutkimuksen ansiosta.

USKALIAAT HYPOTEESIT INNOSTAVAT KESKUSTELUUN

Esimerkkinä siitä kuinka uskaliaiden hypoteesien esittäminen auttaa kielitiedettä ottamaan aimo harppauksen eteenpäin on brittiläisen romaanisten kielten tutkijan Roger Wrightin 1980-luvun alussa esittämä hypoteesi kirjoitettujen romaanisten kielten synnystä. Wrightin mukaan kirjoitustaitoiset espanjan kielen puhujat tulivat tietoisiksi siitä, että he eivät puhuneet latinaa siinä vaiheessa, kun yleisessä käytössä ollut latinan oikeinkirjoitusta ei enää voinut käyttää puhutun kielen kirjallisena versiona.

Siihen asti (1100-luvun lopulle) kirjoitettiin latinaksi ja lausuttiin espanjaksi. Wrightin teoria aiheutti suunnattoman skandaalin. Hänet haukuttiin suullisesti ja kirjallisesti sekä tieteellisillä että muilla foorumeilla. Vielä kaksikymmentä vuotta myöhemmin hänen teoriansa ovat osin kiistanalaisia. Ne synnyttivät kuitenkin ennennäkemättömän innostuksen kielihistorian tutkimusta kohtaan ja aukoivat uusia uria tutkimukselle.

Fyysikot ovat pitkään puhuneet yhtenäisteorian tarpeesta. Tällainen pitäisi saada aikaan myös ihmisten muinaisuuden selvittämisessä. Kielitieteen, arke-

ologian ja genetiikan tulokset eivät saisi olla keskenään ainakaan selvässä ristiriidassa. Wiikin plussapuolelle on laskettava synteettinen yritys tähän suuntaan, vaikkei hän suinkaan ole ensimmäinen, joka on tätä yrittänyt.

On paljon esimerkkejä tutkijoista, jotka ajoittain antavat mielikuvituksensa lentää vapaammin kuin perustieteen tiukat säännöt edellyttävät. Matti Klengen spekulatiivinen kirja *Muinaisuutemme merivallat* nostatti muhevan keskustelun. Kuuluisan paleontologin Björn Kurténin romaanin muotoon hahmottamat, todistamattomat ajatukset neanderthalin ja nykyihmisen esi-isien kohtaamisesta saivat kiitosta niin tavallisilta lukijoilta kuin ammattitutkijoiltakin.

Wiikin kirja on faktan ja fiktion välimaastossa. Teos on tarjolla tietokirjana eikä romaanina, ja siksi on oikein, että sitä kohdellaan kriittisesti tieteen tavanomaisin tavoin. Mutta mielikuvituksella ja rohkeilla yleistyksillä on niilläkin tärkeä tehtävänsä tutkimuksessa.

Fred Karlsson on Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen professori ja Timo Riiho on Helsingin yliopiston iberoromaanisten kielten professori.